

Εισαγωγή

Ο ανά χείρας τόμος βασίζεται σε επεξεργασμένες ανακοινώσεις του συνεδρίου που οργάνωσε το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας από τις 8 έως τις 10 Νοεμβρίου 2012, για να τιμήσει τον αφυπηρητήσαντα συνάδελφο Χάγκεν Φλάισερ, τον διαπρεπή ιστορικό σε ελληνικό και διεθνές επίπεδο, και τον εμπνευσμένο πανεπιστημιακό δάσκαλο. Έναν από τους λιγοστούς ιστορικούς που στράφηκαν προς την ελληνική ιστορία του 20ού αιώνα, χωρίς να έχουν οδηγηθεί εκεί λόγω εθνικής καταγωγής, και με το έργο τους ανανέωσαν τη σχετική ιστοριογραφία. Το συνέδριο είχε δύο αλληλένδετους στόχους, αφενός να τιμήσει τον Χάγκεν Φλάισερ για την πολυετή, πολυσχιδή προσφορά και το πρωτοποριακό του έργο για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη μεταπολεμική, «δεύτερη ζωή» του, και αφετέρου να δώσει την ευκαιρία αναστοχασμού και διαλόγου για τη συγκλονιστική και κοσμοϊστορικής σημασίας δεκαετία του 1940. Αυτή ήταν και η βασική ιδέα του Αντώνη Λιάκου, μέλους της οργανωτικής επιτροπής, μαζί με τους Κατερίνα Γαρδίκια και Κώστα Ράπτη, στον οποίο πρωτίστως οφείλεται η σύλληψη, η θεματική διάρθρωση και ο τίτλος του συνεδρίου.

Το συνέδριο, το οποίο διεξήχθη με τη συμμετοχή πολυάριθμων Ελλήνων και ξένων ιστορικών, κάλυψε ευρείες θεματικές και συμπεριέλαβε διαφορετικές επεξεργασίες, από ιστοριογραφικές ανασκοπήσεις έως διατριβές σε εξέλιξη. Το υψηλό επίπεδο του συνόλου των ανακοινώσεων, η αθρόα προσέλευση και συμμετοχή ιστορικών και μη, συναδέλφων, συνεργατών, μαθητών του τιμώμενου, καθώς και ενός ευρύτερου κοινού με ενδιαφέρον για τη σύγχρονη ιστορία ήταν ενδεικτικά της επιτυχίας του. Η πληθώρα των θεματικών και των προσεγγίσεων, καθώς και οι ζωνρές συζητήσεις, τις οποίες προκάλεσαν οι ανακοινώσεις, οδήγησαν τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής στην απόφαση έκδοσης ενός τόμου βασισμένου σε κείμενα που παρουσιάστηκαν στο συνέδριο.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτελεί αναμφίβολα το σημαντικότερο γεγονός του προηγούμενου αιώνα, καθώς καθόρισε τη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων, οπλιτών και αμάχων, που συμμετείχαν σε αυτόν. Εμπειρίες οδυνηρές και καθορι-

στικές, εμπειρίες που αποτυπώθηκαν με ενάργεια στη συνείδηση των ανθρώπων, αναμορφώνοντας τα όρια του κόσμου τους, συγκροτώντας νέες συμπεριφορές και στάσεις. Με το συνολικό του έργο ο Φλάισερ φώτισε την περίοδο αυτή μέσα από δύο διαφορετικούς δρόμους. Καταρχάς μέσα από τη μελέτη των όσων συνέβησαν, με κορυφαίο παράδειγμα το μνημειώδες έργο του *Στέμματα και σβάστικα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, επεξεργασμένη μορφή της πρωτοπόρας διδακτορικής διατριβής του. Πέραν όμως του βιώματος, η αφήγηση του πολέμου αποτέλεσε αντικείμενο διαμαχών, υπήρξε κεντρικό διακύβευμα της ατομικής και συλλογικής μνήμης. Με την έκδοση του βιβλίου του *Οι πόλεμοι της μνήμης: Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία*, το 2008, ο Φλάισερ άνοιξε στην ελληνική ιστοριογραφία ένα νέο πεδίο, εκείνο των προσλήψεων της πολεμικής σύρραξης, της μελέτης των «πολέμων της μνήμης» που έλαβαν χώρα στο δημόσιο πεδίο σε ένα ευρύτατο γεωγραφικό πλαίσιο, από την Ευρώπη ως την Αμερική και την Ασία. Η επιστημονική επιτροπή (Κατερίνα Γαρδίκια, Άννα Μαρία Δρουμπούκη, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Κώστας Ράπτης), η οποία συγκροτήθηκε ως συνεχιστής της οργανωτικής, αποφάσισε από το σύνολο των πρωτότυπων και σημαντικών ανακοινώσεων που ακούστηκαν στο συνέδριο να επιλέξει όσες αφορούσαν τη δεύτερη θεματική και να ζητήσει από τους συγγραφείς τους να τις επεξεργαστούν εκ νέου ενόψει της συγκεκριμένης δημοσίευσης. Έτσι συγκροτήθηκε ο παρών συνεκτικός τόμος, με επεξεργασμένες πρωτότυπες ανακοινώσεις, αποκλειστικά επικεντρωμένος στη μακρά σκιά της δεκαετίας του 1940 και στη συμβολή της στη διαμόρφωση της ιστορικής μνήμης, της ιστορικής κουλτούρας και της δημόσιας ιστορίας στις δεκαετίες που ακολούθησαν τον πόλεμο έως και σήμερα.

Ο τόμος αποτελείται από πέντε ενότητες, εκ των οποίων η πρώτη αναφέρεται στις ευρωπαϊκές πολιτικές και πρακτικές της μνήμης, τόσο των νικητών, όσο και των ηττημένων, η δεύτερη επικεντρώνεται στη γενοκτονία των Εβραίων, η τρίτη στην αντίσταση και το δωσιλογισμό στην Ελλάδα, η τέταρτη αφιερώνεται στον τρόπο με τον οποίο η πολιτική, η ιστορία και η λογοτεχνία διαχειρίστηκαν τις τραυματικές μνήμες της περιόδου, ενώ η τελευταία περιέχει ανακοινώσεις για τις συγκρούσεις και τις διαμάχες σχετικά με τη δεκαετία του 1940 στην ελληνική και διεθνή ιστοριογραφία.

Η πρώτη ενότητα ξεκινά με το κείμενο του κορυφαίου Γερμανού ιστορικού Βόλφγκανγκ Μπεντς, ο οποίος αναφέρεται στη διαχείριση του ναζιστικού παρελθόντος στη Γερμανία μετά τον πόλεμο. Η λεγόμενη «αποναζιστικοποίηση» συντελέστηκε με διαφορετικό τρόπο στις δύο Γερμανίες, καθώς η Ανατολική έδωσε έμφαση στο αντιφασιστικό αφήγημα, κατηγορώντας το αντίπαλο

στρατόπεδο της Δυτικής για милитарιστική και ρεβανσιστική πολιτική με τη σύμπραξη των άλλοτε Ναζί. Στην ενωμένη πλέον Γερμανία, που έχει στρέψει το βλέμμα της στις μνήμες των θυμάτων του ναζισμού και στις μνημειοποιήσεις, το κεντρικό μνημείο για το Ολοκαύτωμα στην καρδιά του Βερολίνου παραμένει το πιο συμπαγές παράδειγμα των προτεραιοτήτων της γερμανικής πολιτικής της μνήμης.

Στην Αυστρία επικεντρώνεται με το κείμενό του ο Γκέρχαρντ Μποτς, από τους πρώτους και πιο δραστήριους πολέμιους του ιδρυτικού μύθου της χώρας του, που την πρόβαλε ως δήθεν «πρώτο θύμα» του Χίτλερ... Σε αυτήν την απομυθοποίηση εξέχοντα ρόλο έπαιζε η «υπόθεση Βάλντχάιμ», σχετικά με το αποσιωπημένο πολεμικό παρελθόν του Αυστριακού προέδρου, η οποία ξέσπασε το 1986 και σύντομα πήρε παγκόσμιες διαστάσεις. Στο πλαίσιο αυτής της υπόθεσης άλλωστε ο Μποτς βρέθηκε στα ίδια μετερίζια με τον Φλάισερ, ο οποίος συμμετείχε στη διεθνή επιτροπή των ιστορικών που εξέτασε το παρελθόν του Βάλντχάιμ. Μετά το 2000 παρατηρήθηκε μια μετατόπιση σε πιο αυτοκριτικές ενατενίσεις του παρελθόντος, και η θέση της θυματοποίησης μεταβλήθηκε σε αυτήν της συνυπευθυνότητας για τα ναζιστικά εγκλήματα, παρ' όλο που στα θύματα του ναζισμού περιλήφθηκαν μετά βίας οι Εβραίοι, ενώ δεν βρέθηκε θέση για «περιθωρικά» θύματα, όπως οι ομοφυλόφιλοι, οι Σίντι, οι Ρομά, καθώς και οι «Asoziale», δηλαδή τα «αντικοινωνικά στοιχεία».

Η Ντόρτε φον Βεστερνχάγκεν αναψηλαφεί σε ένα τολμηρό κείμενο τα οικογενειακά ταμπού για το ρόλο του θείου της Όσκαρ στην εκτόπιση των Εβραίων της Ρόδου, αλλά και γενικότερα κατά την περίοδο 1933-1945, αναδεικνύοντας τον συχνά απατηλό χαρακτήρα της περίφημης «αποναζιστικοποίησης».

Ακολουθεί το κείμενο της Αιμιλίας Ροφούζου, η οποία αναδεικνύει τον ενδογερμανικό ανταγωνισμό μέσα από τη στάση της Γερμανικής Λαοκρατικής Δημοκρατίας (ΓΛΔ), σε συνάρτηση με το κατοχικό παρελθόν στην Ελλάδα. Επί σαράντα χρόνια, τα δύο γερμανικά κράτη κλιμάκωναν έναν αδυσώπητο ανταγωνισμό, ο οποίος πήγαζε από το ασυμβίβαστο, αφενός, των κοινωνικών τους συστημάτων και, αφετέρου, των στρατιωτικών συμμαχιών στις οποίες ανήκαν.

Η ενότητα αυτή κλείνει με το κείμενο του Έμπερχαρντ Ρόντχολτς, βετεράνου της μαχόμενης φιλελληνικής (έντυπης και ηλεκτρονικής) δημοσιογραφίας, ο οποίος αναλύει τους λόγους για τους οποίους η ιστορία της κατεχόμενης Ελλάδας απουσιάζει από τη δημόσια μνήμη των Γερμανών· τα ναζιστικά εγκλήματα έμειναν ένα από τα πιο άγνωστα κεφάλαια του πολέμου, τουλάχιστον στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΟΔΓ). Ακόμα και σήμερα λίγοι Γερμανοί γνωρίζουν για τα Καλάβρυτα και το Δίστομο (όπως για το Λίνιτσιε στην Τσεχο-

σλοβακία και το Οραντούρ στη Γαλλία). Ο ίδιος άλλωστε συνέβαλε τα μέγιστα ώστε να θεραπευτεί, έστω σε κάποιο βαθμό, αυτό το κενό.

Από την πλευρά των συμμαχικών κρατών, ο Γιοχάνες Χόουβινκ τεν Κάτε αναλύει τις καθυστερήσεις στην αναμέτρηση με τις παγιωμένες ηρωοποιητικές για τους Ολλανδούς εκδοχές του κατοχικού παρελθόντος στις Κάτω Χώρες. Στο κείμενό του ασκεί κριτική στην προτεσταντική ολλανδική ηθική, που δεν επέτρεπε μια ψύχραιμη αποτίμηση του παρελθόντος. Μέχρι το 1965 επικρατούσε το ηρωικό αφήγημα της σύσσωμης έμπρακτης και ηθικής αντίστασης στον κατακτητή, το οποίο γνωρίζουμε και από άλλες χώρες... Ο εύθραυστος αυτός μύθος ράγιζε μετά την πολύκροτη δίκη του Άιχμαν και την έναρξη της μελέτης της στάσης του ολλανδικού λαού απέναντι στις διώξεις των Εβραίων αλλά και τον τελευταίο καιρό, και άλλων παραμελημένων θυμάτων του ναζισμού. Οι «πόλεμοι της μνήμης» δεν αφορούσαν μόνο τους ηττημένους και τη διαχείριση του τραύματος.

Ο Θανάσης Σφήκας συνεξετάζει τη γέννηση και τη διαδρομή των σχετικών «μύθων» γύρω από το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ, τη «συμφωνία των ποσοστών» (των Τσώρτσιλ-Στάλιν, για το μοίρασμα των Βαλκανίων, τον Οκτώβρη του 1944) και τη Συμφωνία της Γιάλτας, που έχουν εξίσου ενδιαφέρουσα ιστορία, πολιτική, διανοητική και πολιτισμική.

Ο Νίκος Μαραντζίδης εξετάζει στο κείμενό του το θέμα-ταμπού των σφαγών στο Κατίν, την προσπάθεια της σοβιετικής προπαγάνδας να αποδοθεί το έγκλημα στους Γερμανούς, την αμήχανη σιωπή και τη συγκάλυψη του θέματος από ηγετικούς παράγοντες και ακαδημαϊκούς κύκλους στη Δύση κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, καθώς και τις αποκαλύψεις για τους πραγματικούς ενόχους μετά την πτώση του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Στη δεύτερη ενότητα, τα τρία κείμενα για το Ολοκαύτωμα ιχνηλατούν, σε ένα δύσβατο μονοπάτι, που έχει ανοίξει τα τελευταία χρόνια και στην Ελλάδα, με επίκεντρο τις πραγματικότητες, αλλά και τις μνήμες της εξόντωσης των Εβραίων στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία.

Η Ρίκα Μπενβενίστε, σε ένα κείμενο αναστοχασμού γύρω από τη σχετική ελληνική βιβλιογραφία, θέτει ερευνητικά ερωτήματα και παράλληλα προχωρεί σε προτάσεις για τη συγκρότηση ενός ερευνητικού σχεδίου στο οποίο θα συνυπολογίζονται τόσο οι αρχαιακές διαθεσιμότητες, όσο και η διεθνής βιβλιογραφία.

Η Ελένη Μπεζέ, μελετώντας τη συλλογική μνήμη της σεφαραδίτικης διασποράς, αναλύει τις αφηγηματικές στρατηγικές που υιοθέτησαν οι επιζήσαντες, ώστε να αντιμετωπίσουν τη γενοκτονία των Εβραίων από τους Ναζί εντάσσοντάς την σε μια γενεαλογία διαδοχικών καταστροφών και αναγεννήσεων.

Η κορυφαία Βουλγάρα ιστορικός Νάντια Ντάνοβα, χάρη στην ανακάλυψη

ενός μεγάλου αρχαιακού υλικού για την απέλαση χιλιάδων Εβραίων από τη βουλγαρική ζώνη κατοχής προς το στρατόπεδο θανάτου της Τρεμπλίνκα τον Μάρτιο του 1943 και τη μετέπειτα αρπαγή των εβραϊκών περιουσιών, αναδεικνύει με τόλμη τις ευθύνες των βουλγαρικών Αρχών στην υλοποίηση του σχεδίου εξόντωσης.

Η τρίτη ενότητα είναι επικεντρωμένη στην Ελλάδα, το αντιστασιακό κίνημα και το δωσιλογισμό.

Στο κείμενό του ο Ιάσοντας Χανδρινός διερευνά τις σημασιολογικές και ιδεολογικές μεταμορφώσεις του όρου «Εθνική Αντίσταση» στη μεταπολεμική Ελλάδα και τους τρόπους εγγραφής της στα συμφραζόμενα και τις συγκυρίες της κάθε εποχής.

Ο Μενέλαος Χαραλαμπίδης μελετά τη μνήμη της Αντίστασης στην Αθήνα, έτσι όπως καταγράφηκε μετά τον πόλεμο και ιδιαίτερα μετά την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, το 1982. Αναδεικνύοντας τη σημασία του Εμφυλίου για την κατάθεση των σχετικών μαρτυριών, αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο η Αντίσταση αποτέλεσε μνημονικό τόπο αναφοράς, επανασηματοδοτούμενο με βάση τις πολιτικές και κοινωνικές συγκυρίες.

Ο Δημήτρης Κουσουρής μελετά στο κείμενό του την πραγμάτευση του δωσιλογισμού από τη μεταπολιτευτική ελληνική ιστοριογραφία, επισημαίνοντας το πέρασμα από την πολιτική στην κοινωνική ιστορία του φαινομένου. Εξετάζοντας διαφορετικές μελέτες, επισημαίνει τις δυσκαμψίες, αλλά και τα ανοιχτά ερωτήματα στη μελέτη ενός φαινομένου του οποίου η έρευνα θα μπορούσε να ανανεώσει το μεθοδολογικό και εννοιολογικό μας οπλοστάσιο, και να συνδέσει περισσότερο την ελληνική περίπτωση με τα ευρωπαϊκά ανάλογα.

Η Χάρη Δελλοπούλου αναλύει τη νομοθεσία «περί ποινικών κυρώσεων κατά των συνεργασθέντων μετά του εχθρού», δίνοντας παραδείγματα της πορείας υποθέσεων δωσιλογισμού στην Ελλάδα, και αναδεικνύει το πώς η πολιτική πόλωση εξαιτίας της εμφύλιας διαμάχης επέδρασε, αναβλητικά και ακυρωτικά, και στη διαδικασία της δικαστικής κάθαρσης.

Η επόμενη ενότητα είναι αφιερωμένη στις αποτυπώσεις της μνήμης και στη διαχείριση της περιόδου από διαφορετικά πεδία, κυρίως από τη λογοτεχνία.

Η Αγγέλα Καστρινάκη, μέσα από τρεις περιπτώσεις λογοτεχνών, των Κάσδαγλη, Κοτζιά και Ρούφου, οι οποίοι έγραψαν από την πλευρά των νικητών του Εμφυλίου, στέκεται ιδιαίτερα στις επεξεργασίες των έργων τους στο πλαίσιο της ιστορικής συγκυρίας και στην υποδοχή του από κριτικούς της λογοτεχνίας που εγγράφονταν στην Αριστερά.

Η Δέσποινα Παπαδημητρίου, από την πλευρά της συλλογικής μνήμης, αναδεικνύει την ποιητική της επετείου της 28ης Οκτωβρίου 1940, στο πλαίσιο της

ελληνικής μεταπολεμικής κοινωνίας, ως ενωτικής ημερομηνίας και ιστορικής στιγμής για τους Νεοέλληνες και παράλληλα ως αρχή της Εθνικής Αντίστασης.

Ο Ηλίας Νικολακόπουλος, από την πλευρά της πολιτικής, παρουσιάζει για πρώτη φορά τα αποτελέσματα μιας πολύ ενδιαφέρουσας έρευνάς του, μιας ποσοτικής αποτίμησης, σε μαζικό επίπεδο, των επάλληλων διαιρέσεων της δεκαετίας του 1940, με βάση τα περιορισμένα (και συχνά αντιφατικά) αριθμητικά δεδομένα της περιόδου και κυρίως τις μετεμφυλιακές εκλογικές καταγραφές των πολιτικών δυνάμεων.

Τα τελευταία χρόνια η συζήτηση για τη δεκαετία του 1940 άνησε στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, προκαλώντας έντονες συζητήσεις και διαμάχες, έναν ακόμα «πόλεμο της ιστορίας». Ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου, εστιάζοντας στη συζήτηση για τον ελληνικό εμφύλιο και κυρίως στην αντιγνωμία σχετικά με το χαρακτήρα και τη διάρκειά του, υποστηρίζει ότι οι διαφορετικές επιστημονικές και πολιτικές οπτικές, ακόμα και αν ενδύονται με επιστημονικοφανείς όρους, αποτελούν στην ουσία μια εκδήλωση πολιτικής ισχύος όσων αισθάνονται ιδεολογικά κυρίαρχοι στην εκάστοτε συγκυρία.

Από τη δική του σκοπιά, ο Πολυμέρης Βόγλης θέτει στο επίκεντρο του κειμένου του την ιστορικότητα της ιστοριογραφικής παραγωγής. Επιχειρεί να αναδείξει το πώς οι ιστορικές διαμάχες για τη δεκαετία του 1940 συνδέονται με την ιστορική στιγμή και το ευρύτερο περιβάλλον μέσα στο οποίο κάθε φορά οι ιστορικοί μελετούν το παρελθόν, επισημαίνοντας την ευθύνη τους για την εργαλειοποίηση του συγκεκριμένου παρελθόντος στο πλαίσιο της δημόσιας ιστορίας.

Ο Χρήστος Χατζηιωσήφ προσεγγίζει μια σειρά από ιστοριογραφικές διαμάχες στη Γαλλία, την Ισπανία, την Ελλάδα και την Ιταλία, υποστηρίζοντας ότι υπάρχουν κοινά στοιχεία στις τέσσερις περιπτώσεις που επιτρέπουν να τις εντάξουμε σε μια ευρύτερη συζήτηση για τον αναθεωρητισμό και τις εκφράσεις του.

Η Άννα Μαρία Δρουμπούκη, συνεχίζοντας το έργο του Χάγκεν Φλάισερ, εξετάζει την αναβίωση του Πολέμου στην ιστορική κουλτούρα της εποχής μας μέσα από την πρόσφατη ανασκόπηση των «πολέμων της μνήμης» σε χώρες με διαφορετικές προιστορίες, αλλά κοινές συνιστώσες τις συγκρουσιακές και διαιρεμένες μνήμες (Πολωνία, Γερμανία, Γαλλία, Ελλάδα, Ουγγαρία, Ουκρανία κ.α.).

Τα κείμενα του τόμου ολοκληρώνονται με ένα επιλογικό κείμενο του Χάγκεν Φλάισερ και την εργογραφία του. Το κείμενο αποτελεί μια εκ βαθέων κατάθεση για την προσωπική και την επιστημονική του διαμόρφωση και τη σχέση του με την Ελλάδα, τη γερμανική και την ελληνική ιστορία. Ο Φλάισερ γράφει, ουσιαστικά, πώς διαμορφώθηκε στο πλαίσιο μιας κοινωνίας που έβγαινε από έναν καταστροφικό πόλεμο, με ένα βαθύ τραύμα και ένα έντονο αίσθημα ενοχής, το

οποίο στην περίπτωση του μεταμορφώθηκε σε ηθική δέσμευση και επιστημονικό καθήκον για την κατανόηση της πρόσφατης ιστορίας. Η ουμανιστική εκπαίδευση και η σχέση με το κλασικό παρελθόν, οι επιπτώσεις του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, η εμπειρία της επτάχρονης δικτατορίας στην Ελλάδα, καθώς και ο γάμος του με την Ελένη αποτέλεσαν προϋποθέσεις και σταθμούς στη δική του μακρά πορεία προς την αναζήτηση της συλλογικής αυτοσυνειδησίας.

Τα άρθρα του ανά χείρας τόμου φέρνουν στο προσκήνιο νέες ή εκ νέου επεξεργασμένες ιστορικές και διεπιστημονικές θεωρήσεις, πορίσματα αρχειακών και ιστοριογραφικών ερευνών που αναδεικνύουν το εύρος και τη δυναμική όσων ερευνητικών πεδίων θεμελιώθηκαν ή συνδιαμορφώθηκαν στη χώρα μας από τον Χάγκεν Φλάισερ. Η διαχείριση του ναζιστικού παρελθόντος στις χώρες του Άξονα, οι αποσιωπήσεις των πεπραγμένων των συμμάχων κατά του Άξονα, οι σιωπές για τα θύματα, η μνήμη του Ολοκαυτώματος, η υποβάθμιση του δωσιλογισμού, οι ιστοριογραφικές διαμάχες για τη δεκαετία του 1940, οι σύγχρονοι πόλεμοι της μνήμης ή της λήθης αποτελούν ορισμένες μόνο από τις θεματικές του τόμου, εντός τόμου, ο οποίος αποτελεί, καταρχάς, ένα γόνιμο πεδίο συνάντησης της ελληνικής με τη γερμανική και την ευρύτερη ευρωπαϊκή ιστορία και ιστοριογραφία. Στα άρθρα που εμπεριέχει, τόσο από Έλληνες όσο και από ξένους ιστορικούς, κυριαρχεί η κριτική στάση απέναντι σε μύθους, αποσιωπήσεις και διαστρεβλώσεις που κυριάρχησαν επί δεκαετίες στις επίσημες πολιτικές μνήμης όσων κρατών συμμετείχαν στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η αντίσταση, η συνεργασία, ο δωσιλογισμός, η συλλογική μνήμη αναδεικνύονται μέσα από νέες αναγνώσεις, εννοιολογήσεις και προσεγγίσεις ως πολυδιάστατα κοινωνικά φαινόμενα. Πρόκειται για έναν αναστοχασμό, ο οποίος συνεχίζεται γόνιμος, θέτοντας συνέχεια νέα ερωτήματα και νέες προοπτικές. Σε αυτόν τον αναστοχασμό το έργο του Χάγκεν Φλάισερ κατέχει κομβική θέση, στο πλαίσιο ενός πολυεπίπεδου διαλόγου, από τον οποίο δεν λείπουν ούτε οι διαφωνίες, ούτε οι διαφορετικές ερμηνείες για όσα ο ίδιος έχει μελετήσει. Είμαστε σίγουροι πως σε αυτόν τον αναστοχασμό θα συνεχίζει και εκείνος να συμβάλλει στα χρόνια που έρχονται, με νέες μελέτες και έρευνες.

Πολλές και πολλοί εργάστηκαν τόσο για την επιτυχία του συνεδρίου, όσο και για την πραγμάτωση αυτού του τόμου. Καταρχάς, οφείλουμε πολλές ευχαριστίες σε όσες και όσους συμμετείχαν με ανακοινώσεις στο συνέδριο, εξασφαλίζοντας έτσι την επιστημονική επιτυχία του, αλλά και στις συντονίστριες και τους συντονιστές των συνεδριάσεων, που διηύθυναν τις συχνά ζωντανές συζητήσεις. Εξαιρετικά σημαντική ήταν η συμβολή της Άννας Μαρίας Δρουμπούκη, η οποία υπήρξε, για περισσότερο από ένα χρόνο, η ψυχή του συνεδρίου όσον αφορά την προετοιμασία

και την οργάνωση, με τη συνδρομή του Γιάννη Παπακονδύλη, στη γραμματειακή υποστήριξη.

Θα θέλαμε, ιδιαίτερα, να ευχαριστήσουμε τους συμπράττοντες φορείς:

- α) το Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, για την ομόθυμη απόφαση και υποστήριξη του στην οργάνωση του συνεδρίου προς τιμήν του Χάγκεν Φλάισερ και την έκδοση του τόμου,
- β) τη Γερμανική Υπηρεσία Ακαδημαϊκών Ανταλλαγών (DAAD) και το γραφείο της στην Αθήνα (Alexandros Roggenkamp και Λία Γουδουσάκη), χάρη στη γενναιόδωρη επιχορήγηση του οποίου μπόρεσε να πραγματοποιηθεί το συνέδριο, και
- γ) το Ινστιτούτο Γκαίτε, που μας φιλοξένησε το απόγευμα της πρώτης μέρας του συνεδρίου, προσφέροντας και την ταυτόχρονη μετάφραση των ξενόγλωσσων ανακοινώσεων και της στρογγυλής τραπέζης.

Τέλος ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλουμε στη δρα Φαίδρα Κουτσούκου, για τη συχνά δύσκολη μετάφραση των γερμανικών κειμένων, καθώς και στη δρα Αιμιλία Ροφούζου, για τη χρονοβόρα σύνταξη του ευρετηρίου. Η άψογη συνεργασία μας με τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια, και ιδιαίτερα με τον Τάκη Φραγκούλη και τη Φωτεινή Ξιφάρá, εξασφάλισε την έκδοση αυτού του πολύ ωραίου τόμου, αντάξιου, πιστεύουμε, του έργου και της προσφοράς του τιμώμενου συναδέλφου.

Κατερίνα Γαρδίκá
Άννα Μαρία Δρουμπούκη
Βαγγέλης Καραμανωλάκης
Κώστας Ράπτης